

7. Молодіжна релігійна свідомість в контексті соціокультурних змін ХХІ століття

Структурні зміни в духовному житті світу та України відображають парадигмальні напрямки розвитку суспільства на глобальному і локальному, спільнотному та індивідуальному рівнях. У цій неповторній динаміці трансформаційних процесів особливої ваги набуває розгляд питань, пов'язаних із особливостями сучасної свідомості, в тому числі й релігійної, яка за умов соціокультурних змін набуває нових якісних рис у всіх формах свого вияву. Адже світ, що зазнає сьогодні масштабних глобалізаційних трансформацій, знаходиться в пошуку нових смислів свого існування, нового гуманістичного образу, нової цілісної багатовимірної антропологічної концепції. Проблема молодіжної релігійної свідомості, на яку спрямоване наше дослідження, останнім часом стає однією із найактуальніших. Відтак внутрішній світ людини, її світоглядні максими і моральні цінності, визначають напрямок трансформації не лише конкретного індивіда, але й всього людства.

Стійка і упорядкована структура релігійних поглядів обумовлює певні риси індивіда, особливо необхідні йому в період трансформації суспільства і, зокрема, такі, як цілісність особи, надійність, вірність визначеним принципам та ідеалам, активність життєвої позиції, настирливість в досягненні мети. І навпаки - суперечливе сприйняття релігії породжує непослідовність в поведінці, невпевненість в собі, виражену залежність від випадкових зовнішніх та ситуативних впливів. Остання обставина має особливе значення для об'єкта нашого дослідження – молоді, оскільки однією із головних особливостей цієї соціальної верстви суспільства є її значна комунікативність.

Носієм постмодерних настроїв в Україні є переважно молоде покоління, яке зосереджене у великих містах, бо ж саме урбанізація створює передумови для розвитку культурного та ідеологічного плюралізму й індивідуальної автономії. В багатоманітті існуючих світоглядних парадигм молодь прагне знайти себе, у тому числі й духовно. У зв'язку з цим релігія, як духовний феномен, неминуче входить у сферу її зацікавлень.

Найінтенсивніший період процесу кристалізації релігійної свідомості припадає на молоді роки – унікальний екзистенційний час, коли закладаються духовно-ціннісні преференції людини, її рівень культури, ступінь включеності до соціуму, міра готовності до суспільнозначимої праці. Молодь в наш час потенційно є найінтелектуальнішою і найактивнішою частиною суспільства, яка визначатиме перспективу його розвитку на десятиліття. Тому молодіжну свідомість можна розглядати вірогідною основою світоглядної моделі суспільної свідомості майбутнього, прогножуючи водночас і стан релігійності суспільства, і тенденції її розвитку.

Опинившись в епіцентрі значних суспільних перетворень, молодь шукає способи і шляхи входження в сучасну реальність - неоднозначну, полікультурну (в нашому аспекті й поліконфесійну), з сукупністю різних поглядів на одні й ті ж явища. Сьогодні, коли більшість моральних проблем людини вважаються сферою її особистої екзистенції (у тому числі й релігійна приналежність), коли мас-медіа та комп'ютерні засоби комунікації радикально змінюють життя особи, розвиток її потреб, мотивацій, емоційно-інтелектуальну сферу, все менше залишається фундаментальних цінностей, на які можна опертися молодій людині.

Релігійні пошуки молоді сьогодні перебувають в динамічному русі поступового прагматичного засвоєння певних знань про релігію, хоча і не позбавлені суперечностей між науковими і релігійними концепціями, між релігійною догматичністю і свободою в релігії, між відданістю традиції і бажанням новизни й модернізації релігійного життя. Відтак, для сучасної молоді наявність конфесійно визначеного релігійного світогляду для ідентифікації себе як віруючої людини є неістотною.

В модерну добу конфесійну належність кожного визначали на все життя його батьки або ж домінуюча конфесія за місцем проживання, відсутність можливості пізнати конфесійне різноманіття релігій і обрати якусь іншу, ніж батьківська, то постмодерн створив умови для вибору і змін конфесійної належності. При цьому сучасна молода людина відкрита масовій культурі і відвертій комерції, за яких постмодерн потурає споживацькому мисленню, пропонує кожному релігію на його вподобання. А ось коли при релігієвиборі неістотною постає істина, то молода людина починає вибирати для себе віросповідання так, як вона обирає будь-який інший товар: „Подобається це мені чи ж ні? Це те, що я хочу і що шукав, а чи треба ще подумати, пошукати і порівняти [Колодний А. Основи релігієзнавства. – К.–Дрогобич, 2006. – С. 88-89]?”.

Відтак це вже нове сприйняття релігії: для віруючого важливим постає не те, що є істинним, а те, що є корисним та бажаним. Як наслідок, актуалізується питання про співвідношення між традицією та сучасністю. Світоглядний плюралізм, що нині виступає неодмінною ознакою життєвого простору молодій людині, надає їй значно більші можливості вільного вибору порівняно з ситуацією домінування традиційних та ритуальних моделей поведінки, формує „простір релігійних пропозицій” для молодих людей, які шукаються свій власний шлях до Бога [Борисова Ю. В. Традиціоналістські та модерністські цінності в структурі молодіжної ціннісної свідомості: соціологічний аналіз: Автореф. дисертації. – Х., 2001. – С. 12-13]. При цьому, на кожне своє питання вони у поліконфесійному середовищі можуть одержати декілька „рівноправних” варіантів відповідей. Адже послаблення детермінуючого впливу соціетальних, інституціональних та ситуативно специфічних норм та регуляції сприяє більш ефективному заміщенню традиційних рольових моделей життєвими стилями, що конкурують між собою за можливість бути обраними тими чи іншими

індивідами.

«Нині типовим стає віруючий, – слушно зауважує з цього приводу А.Колодний, – в структурі релігійності якого домінують не догми чи обряди, а суб'єктивне самовідчуття своєї причетності до Всевишнього, проникнуте певним моральним стоїцизмом, переживанням екзистенційної ситуації. Людина починає усвідомлювати себе як частину іншого, більш Високого, Величного, Абсолютного, шукати свою сутність у ньому. Свої прагнення до суверенітету, подолання залежності від зовнішнього світу вона компенсує в своїх уявленнях про гаранта цієї незалежності – Бога, доступ до котрого можна отримати через пізнання самого себе» [Академічне релігієзнавство. – К., 2000. – С. 22]. «Релігійність, – продовжує А.Колодний, – не притаманне особистості знання релігії, не сукупність певних обрядових дійств, зорієнтованих на існуючі десь поза людиною надприродні сутності, а насамперед певний феномен підвищеного енергетичного фону душі людини, що охоплена усвідомленням Високої Істини, відчуттям своєї причетності до неї» [Там само. – С. 27].

Неінституціалізована релігійна свідомість носить переважно особистістний характер і, в свою чергу, породжена внутрішніми переживаннями людини. У ній людина сама для себе визначає свій обов'язок, а церковна організація, священнослужителі й обряди, що претендують на роль посередника між людиною і Богом, при цьому постають як щось вторинне. Прийняття особового Бога як зразка для власних дій приводить до формування внутрішньої релігійності, спрямованої на захист і розвиток релігійних цінностей з огляду на них самих, а не з будь-якої іншої причини. Як слушно зауважує Л.Новікова, „увірувавши в Бога, такі люди тим не менш не готові до входження до конкретної конфесії і прийняття церковної дисципліни” [Новікова Л.Г. Основные характеристики динамики религиозности населения // Социологические исследования. – 1998. – №9. – С. 93].

Не будучи пов'язаною з конкретною конфесією, людина залишається вільною в поведінці, способі життя, в етичній орієнтації. Для такого індивіда притаманне особистісне сприйняття і розуміння Бога, світу, проблем життя та смерті, релігійної практики. Цей напрямок мислення і життєвої орієнтації можна схематично визначити як зв'язок „Я – Бог”. Зазвичай, ця категорія віруючих не має чіткого уявлення про конфесійні відмінності, і найчастіше це є просто загальний рух до Бога, симпатії до тих або інших релігійних традицій. Така позиція ні до чого не зобов'язує молодих людей, не ставить перед ними жодних віросповідних вимог, конфесійне знання для таких віруючих не є важливим. Подібне сприйняття виводить священників, культові практики на другий план, зводить прагнення до вияву своєї віри до мінімуму, зберігаючи водночас віру в існування абсолютної реальності, в сакральні корені життя.

«Позаконфесійний віруючий» відмовляється від ще однієї істотної риси конфесійної орієнтації – від релігійного способу задоволення важливої

психологічної потреби, суть якої полягає в полегшенні та в утісі. Адже Церква пропонує готову форму професійного сповідувача, гарантує таємницю сповіді. Православна і католицька церкви бачать в цій дії „таїнство” сповіді, тобто найважливіший обряд, через який віруючий одержує „божественну благодать”. Натомість східні релігії (буддизм, індуїзм) розробили такий засіб психологічної самореалізації, як медитація, мета якої – досягнення глибокої зосередженості, стану відчуженості від зовнішніх обставин. Крім того, істинний віруючий повинен бути переконаний в джерелі своєї віри, яким в конфесійних рамках виступає божественне одкровення. „Позаконфесійний віруючий” не визнає такого джерела, але в той же час приймає цілий ряд релігійних цінностей, які культивовані тією чи іншою конфесією.

Сучасна молода людина звільняється від тиску традиції. Сьогодні вимогою часу стає діяльність, побудована на вільному виборі. На базі власного релігійного досвіду людина з багатьох релігійних традицій і культів надає перевагу тому, що для неї є її особистим вибором і переконанням. Разом з тим доволі часто мотивом прилучення до релігійних систем виступає не особисте внутрішнє переконання, а данина моді чи екзотичні віяння. В сьогоденній ситуації релігійного плюралізму молодь, не маючи соціального досвіду та стійких знань, не завжди може віднайти для себе прийнятний варіант у такій насиченій конфесійній палітрі. Це, в свою чергу, приводить до розмитості релігійних уявлень, еkleктичності, синкретизму, неокресленості, подекуди й взагалі до розчарування значної кількості молодих людей в дієвості релігійних цінностей. Зважаючи на ту обставину, що усі релігійні системи претендують на беззаперечну істину, молода людина доволі часто губиться у цьому багатоманітті, втрачає сенс пошуку чи інтерес до релігії як такої.

Багатоманіття, інтенсивність та широта спілкування молоді з носіями інших полікультурних традицій теж має неабияке значення для формування їхніх релігійних поглядів. Молода особа усвідомлює, що, окрім звичного для неї шляху до Бога, існують й інші, альтернативні. Зазвичай, це характерно для тих молодих людей, яким притаманні інституалізовані форми релігійної свідомості. Крім того, молодь культивує й нові форми виявлення себе у ставленні до релігії. Зокрема, звернення неорелігій до емоційно-вольової сфери людини (мова релігії, сприйняття релігії через музику, спів) та найповніше вираження актуальних вузлових проблем сучасності в їх релігійно-містичній інтерпретації викликають резонанс в свідомості молодого покоління.

„В епоху глобалізації, – слушно зауважує російський дослідник А. Агаджанян, – коли людина має можливість і право „розпоряджатися” своєю ідентичністю у власний спосіб, в тому числі і належати до будь-якої релігійної або етнокультурної традиції, сам зміст глобальної релігійності зводиться до індивідуальної реалізації, тоді як традиційна релігійність скоріше нагадує щось рутинне” [Агаджанян А. Епоха портативної вери.

Религии отрываются от исторических корней и вступают в свободную конкуренцию // http://religion.ng.ru/problems/2006-04-05/4_epoch.html].

Звертає на себе увагу і ще один аспект „позаконфесійної віри”, а саме розуміння Бога не через зовнішні атрибути, наприклад, культові дії, а значно ширше. У такому розумінні, зазвичай, немає Бога як персоналії, немає Бога-Аллаха, Бога-Ісуса Христа, а є Бог як центр Всесвіту, як його першооснова, як суть руху, розвитку, буття. Вузькі конфесійні рамки, що зводять сприйняття Бога до конкретної догматичної основи, при цьому лише заважають. В цьому зв'язку нам здається правомірною думка російського релігієзнавця М.Мчедлова, який вважає, що частина людей взагалі не схильна наслідувати визначеним церковним нормам і дисципліні, а віддає перевагу універсальній т.зв. „інтелігентній” вірі [Мчедлов М.П. Религиоведческие очерки. Религия в духовной и общественной жизни современной России. – М., 2005. – С. 99]. Але цей рівень віри є швидше філософським, ніж релігійним, оскільки віра тут співвідноситься з поняттям Істини, Знання, Розуму.

Однак, за всіма цими спостереженнями не варто випускати з уваги загальносвітову тенденцію – зростання світоглядної терпимості, яка нерідко переростає в світоглядний еклектизм. Як наслідок, дедалі збільшується кількість людей, які одночасно є і віруючими і невіруючими, які можуть поєднувати формальну належність до будь-якої релігійної традиції.

У зв'язку з цим М.Еліаде слушно зауважив: „Нічого дивного, що наша епоха залишиться у пам'яті як століття наново відкритого „синкретичного релігійного досвіду”, вирок якому колись підписала перемога християнства. Ймовірно також і те, що зацікавленість несвідомим та його проявами, зацікавленість міфами та його символів, мода на екзотику, примітивізм, архаїку із урахуванням усіх амбівалентних почуттів, котрі викликає ця ситуація, – все це колись може призвести до появи релігійності нового типу” [Еліаде М. Священне і мирське. – К., 2001. – С. 92].

Отже, уявлення про „традиційну” та „нову” релігійність так чи інакше пов'язується з переходом від традиційних форм життя до сучасних, які в кожному суспільстві мають свої особливості. Сьогодні на місце монолітної, гомогенної в ціннісному відношенні культури приходять множина співіснуючих один з одним культурно-ціннісних світів. Плюралізація духовного життя пропонує індивіду не одну, а велику кількість ціннісних систем. Твориться новий соціум з особливою культурною ситуацією, де в одному „просторі” свідомості містяться різні духовно-культурні спектри. Сучасна молода людина звільняється від тиску традиції. Протестантський теолог С. Квейл з цього приводу висловився так: „Епоха постмодерна – час безперервного вибору, ера, коли ніяка ортодоксія не може бути сприйнята без самоусвідомлення та іронії, оскільки всі традиції мають однакове значення” [Цит. за: Макдауэл Д. Свидетельства достоверности Библии: повод к размышлениям и основание для принятия решения / Пер. с англ. – СПб., 2003. – С. 617-618]. Також на цей момент звертає увагу у своїх

дослідженнях П.Бергер: „Релігія вже не є фактором, притаманним людині від народження, а залежить від її особистого рішення. На базі власного релігійного досвіду молода людина з багатьох традицій і культів надає перевагу тому, що для неї є її особистим вибором і переконанням. Момент вибору при цьому супроводжується релігійною творчістю, в якій вона самостійно створює свою власну релігію з елементів відомих їй вірувань і вчень” [The desecularization of the word: Resurgent religion and world politics / Ed. P.Berger. - William B. Eardmans publishing Company, 1999. – P.42].

Відтак, сьогодні вимогою часу стає діяльність, побудована на вільному виборі. Разом з тим доволі часто мотивом прилучення до релігійних систем виступає не особисте внутрішнє переконання, а данина моді чи екзотичні віяння. В сьогоднішній ситуації релігійного плюралізму молодь, не маючи соціального досвіду та стійких знань, не завжди може віднайти для себе прийнятний варіант у такій насиченій конфесійній палітрі. А це в свою чергу приводить до розмитості релігійних уявлень, еклектичності, синкретизму, неокресленості та й подекуди до розчарування значної кількості молодих людей в дієвості релігійних цінностей. Зважаючи на ту обставину, що усі релігійні системи претендують на беззаперечну істину, молода людина доволі часто губиться у цьому багатоманітті, втрачає сенс пошуку чи інтерес до релігії як такої.

Світоглядний плюралізм створює умови для появи багатьох нових релігій, а також започатковує процес міжконфесійної синкретизації. Це відбувається на основі відбору з різних релігійних систем не того, що визнається як істина з конфесійної точки зору, а того, що подобається чи не подобається індивіду, хоч при цьому може мати місце й відхід від основ християнського віровчення. Джордж Барна пророкує, що „люди будуть усе більше й більше відходити від основ християнства. Замість цього вони, продовжуючи пошук істини й змісту, незмінно стануть жертвою синкретизму. Із засиллям елементів східної духовності найпривабливіші аспекти християнства (які скоріше стануть елементами стилю життя, але не центральними духовними принципами) будуть все більше поєднуватися із екзотичними й зачаровуючими атрибутами східних релігій. Зрештою люди дійсно повірять в те, що їм вдалося удосконалити християнство, і навіть будуть вважати себе християнами, незважаючи на творчу реструктуризацію віри” [Цит. за: Вейз Д.Э. Времена постмодерна. Христианский взгляд на современную мысль и культуру // http://svitlo.by.ru/bibloteka/postmodern/postmodern11.html#Новые_религии].

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що нині в молодіжному середовищі мають місце два типи релігійної свідомості - інституалізована та неінституалізована (позаконфесійна). Зауважимо, що головна особливість неінституалізованої релігійної свідомості – досвід особистої зустрічі з сферою священного, що не опосередкована релігійними інститутами, а з притаманною самодостатністю для її прихильників. Носії такої релігійності ідентифікують себе з „православ’ям взагалі” або ж стверджують, що вони

„просто християни”. Саме вона й впливає на формування нового виду духовності, що набула поширення серед сучасного молодого покоління і характеризується поєднанням у свідомості молодої людини різних смислоутворюючих парадигм: філософської, релігійної, наукової та ін. без залученості до будь-якої релігійної організації чи, навпаки, належності відразу до декількох з основною метою – надати сенсу власному існуванню в сучасному бутті. Основними її складовими є аксіологічний плюралізм, синкретизм, гетерогенність, динамізм. Вона, без сумніву, втратила, за визначенням О.Кирлежева, ключовий елемент європейської релігії – віру в особистісного Бога іудео-християнської традиції [Кырлежев А. «Безрелигиозное христианство» в «совершенно-летнем мире»? // <http://religare.ru/article25286.htm>].

Наголосимо, що пошуки віри у молодіжному середовищі ведуться не тільки в рамках однієї конфесії, а наявна активізація позаконфесійних пошуків, зростання духовної еклектичності. Трансформаційні процеси охопили всі сфери нашого життя, стимулюючи тим самим хвилю суспільної уваги до невидимої, слабо пізнаваної сторони людського буття, посилюється вплив соціальних, психологічних і пізнавальних процесів на свідомість молоді. Отже, сьогоднішня релігійна свідомість реалізується не лише в формі звернення до ортодоксальної релігійності, а також у спонтанних духовних пошуках особистості в цій сфері. При цьому ми можемо констатувати, що потяг молоді до духовних основ життя спостерігається і буде спостерігатися й надалі.

Релігійний світогляд у значної частини молоді – особливо тієї, яка схильна слідувати своєрідній „моді”, вдаватися до зовнішньої, показної релігійності – відрізняються багато в чому розмитістю, невизначеністю, відсутністю чіткого змісту. Тобто на початок третього тисячоліття можна констатувати появу нового типу віруючого. Серед осіб, які дотримуються прорелігійних настроїв, немало таких, хто не має чітко визначеної світоглядної орієнтації, не може назвати себе щирим віруючим, але так чи інакше асоціює себе з вірою своїх батьків, свого народу.

Отже, розгляд особливостей релігійних пошуків сучасної молоді можливий лише за умови врахування двох різновекторних тенденцій: посилення впливу релігії в суспільстві і – одночасно – розгортання процесів секуляризації, утвердження в свідомості людей як глибинних мотивів життєдіяльності нерелігійних цінностей та ідей. Цей процес, як підтвердило наше дослідження, надто суперечливий, що проявляється в багатьох явищах, в наявності різних тенденцій.